

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

'Morbus divinus' i Ludvig Nordströms diktning.¹

Av Gunnar Qvarnström.

I Ludvig Nordströms genombrottsbok, Borgare, som utkom 1909, finner man i avdelningen Fem små historier om Tomas Lack en novell, som heter Gud. Den skildrar Tomas Lacks — dvs. den trettonårige gossen L. N:s — upplevelser en natt vid den tiden, då Patron Lack, som är kamrer Nordström, författarens far, stod inför den ruinerande konkurs, som lade L. N:s förmöget ombonade barndomsmiljö i spillror. Det var år 1895, och kanske var detta år det betydelsefullaste i den blivande diktarens liv.

Tomas har på dagen talat med sin mor om Gud, och på natten ligger han vaken.

Nu, tänkte Tomas, nu kommer Gud!

Och så väntade han, men ingen kom. Det var ändå alldeles tyst i huset, [— — —] allt visade, att det var stilla och sovande natt. [— — —] Han steg upp ur sängen och smög på sina nakna fötter till fönstret, vek undan gardinen och såg ut i natten.

Vilka stjärnor! Tomas hade aldrig sett så många stjärnor på en gång. Det fanns inte en fläck på himlen, där inte en stjärna strålade, och det var som en enda silvervägg. [— — —] Därför flammade det som facklor och marschaller däruppe; [— — —]

Han kommer om en stund! tänkte Tomas. Om jag väntar en liten stund, är han här!

Nu kände han sig lycklig och nöjd i sin varma säng, och han tänkte på, hur det kunde vara just nu i John Blunds land. [— — —]

Det började höras en avlägsen musik. Det var långt, långt borta, kanske ända borta vid grindarna till John Blunds land.

Nu kommer han! tänkte Tomas och blundade för att bara lyssna till musiken. [— — —]

Musiken var inte glad; den ökade sakta, det lät, som om det skulle vara telefonsträngarna, men det var så avlägset, och det surrade inte, som telefonsträngarna brukade. [— — —] Men jo, det var telefonsträngarna. Det var inte första gången, Tomas hörde dem; *det var bara första gången, han förstod, varför de spelade så sorgset och vackert.*²

Det satt en ängel på taket, och den ängeln spelade på alla strängarna som på en harpa; *och vem var denna ängel om inte Tomas' egen skyddsängel.* Han spelade för att med denna vackra och sorgsna musik mottaga Gud, som långsamt kom gående från himlen ner till Tomas, [— — —]

Han kommer närmare! viskade Tomas, ty nu ökade skyddsängeln sin musik, och det brummade, som när orgeln spelar i kyrkan till en stor begravning.

Tomas darrade i hela kroppen och knep hårt igen ögonen, ty han började frukta, att Gud var en sträng man i svarta kläder som en präst; så hemskt lät orgeln ovan hans huvud.

¹ Föredrag, hållet vid Sv. litt. sällsk:s årsmöte, Uppsala den 12 mars 1952, här återgivet i något retuscherat skick. — De undersökningar som ligger till grund för framställningen har utförts i stimulerande samarbete med bitr. överläkaren vid Uppsala psykiatriska klinik med. dr Henry Sälde. Felgrepp på det psykiatriska området må dock skrivas helt på mitt konto.

² Kursiveringen gjord av mig, här liksom i det följande, om inte annat anges.

Han kommer närmare! viskade Tomas, och nu var han uppfylld av rädsla, ty över honom trummade musiken som ur väldiga pukor, en och samma ton surrade mot taket, och hela huset sjöng med, som om träet och väggarna och golven och allt som fanns i huset fått en stämma.

Han kommer ändå närmare! tänkte Tomas och drog täcket över huvudet, och nu bultade hans hjärta och började ljumma som allt annat. Och nu skrek det i kakelugnen, spjället hamrade, luckorna skallrade, fönstren pepo, det knackade på rutorna, och Tomas hörde hela världen larma omkring sig. Huset gungade som ett fartyg, och nu hörde Tomas ett dån på taket.

Nu steg han ner! tänkte Tomas och blev stel och förlorade för ett ögonblick sansen.
— — —]

»Nu» skriver L. N. »nu förstod han också, hur Gud såg ut. Han var en jätte med lång näsa och tovtigt hår och två förfärliga betar i munnen. Han hade ett gammalt förskinn, och i bältet hade han en lång vass kniv utan slida.»

När den skakande upplevelsen är över ser Tomas sina föräldrar i rummet, de har tänt ett ljus, men, skriver han, »fadern och modern syntes så små, så avlägsna och så besynnerliga. Voro dessa människor verkligen hans far och mor?» Han ser dem som genom ett töcken.

Författarens intresse har helt och hållet dragits till skildringen av Tomas' intensiva upplevelse av »skyddsängeln» och den skräckinjagande »guden» denna natt. Här ligger novellens genomhettade centrum och kraftpunkt. Det framgår bl. a. av en sådan rent estetisk detalj, som att skildringen inleds med en scen, där Tomas tecknas i *motljus* — ett grepp som L. N. gärna förbehåller den centrala gestalten i det centrala sammanhanget. Bland hans teckningar finner man intressanta exempel på detta. Att ha ljuset i ögonen tycks för denne diktare ha haft en alldeles speciell innebörd och estetisk funktion.

Vad är det egentligen Tomas Lack upplever? Han har ju en stark ljusupplevelse, vars intensitet inte tycks motiverad av den yttre retningen, han uppfattar ett ljud i den stilla natten, en musik på avstånd, ljudet tilltar i styrka och växer till sist till en rasande kakofoni, där hela huset vibrerar med, ja, hela världen tycks larma omkring den vettskrämde gossen.

Av manuskriptet kan man se, att L. N. filat mer på just denna novell än på någon av de övriga i Borgare; han har ändrat särskilt mycket i det upplästa avsnittet, och inom detta främst vid uttrycken för de hörsel förnimmelser som där återges. Ändringarna avspeglar hans försök att finna och precisera ett adekvat uttryck för upplevelsen. På ett ställe har t. ex. manuskriptets »det dånade och ljummade, visslade, brummade, sjöd och gnällde och forsade» ändrats till: »det brummade».

Men det är dock en *skyddsängel* som spelar detta furiösa crescendo — för att bereda Tomas på den gud som kommer. »Han kommer närmare» upprepas tre gånger i episk rytm, för att kulminera i följande klimax: »Nu steg han ner! tänkte Tomas och blev stel och förlorade för ett ögonblick sansen.»

Tomas har lärt känna den »gud» som härskar över honom: en mörkrets furste, en nattlig skräckgestalt med långa betar att bitas med; hans ankomst slår gossen stel och sanslös.

I Borgare ingår också berättelsen om Gubben, som korkade buteljer, och även där skildras Tomas' skräckupplevelser.

Det är kväll, Adrian har motat in Tomas i det mörka bryggeriet: »Men Tomas såg något, som gjorde, att han inte kunde röra en fot.» Han ser ett ljussken stiga ur luckan i golvet, det blir allt starkare, en hisklig skugga växer och växer och slutligen framträder en gubbskepnad, »dyster som döden». — »Tomas ryggade mot dörren, och dörren flög upp. *Då vaknade han* och sprang, sprang [— — —].» »Vaknade» — naturligtvis kan ordet spegla uppbrottet ur ett paralyserande skräcktillstånd. Men ordvalet är frapperande och får intresse långt utöver det bagatellartade i den aspekt som här skall anläggas. — Efteråt befinner sig Tomas i ett febrilt omtöckningstillstånd: »han hade feber och frossa». Han yrar om »gubben som nalkades, långt borta» — »mamma, jag är rädd! Det är ett stort berg som kommer! *Hör* du inte, hur det *dundrar*? Oh, skrek Tomas och reste sig i sängen. [— — —] Mamma, *det kommer närmare!*» Och så spörjer modern: »Men vad hade barnet varit utsatt för? Hur kunde han se de döda? Varifrån kommo dessa syner?»

Berättelsens beröringspunkter med novellen Gud är tydliga: en syn- och hörsselförnimmelse, som ökar i styrka och injagar skräck; ett uppvaknande, följt av ett omtöcknat följdtillstånd. Vad som i Gubben, som korkade buteljer är barnets feberfantasier, men upphov till en bävande undran, det har i Gud en uppgift, som Tomas nu förstår för första gången: han har en skyddsängel. Guden, som demaskeras till djävul, svarar mot gubben, som kommer upp ur den flammande underjorden, och båda tycks ha samma demoniska makt över Tomas.

I det följande vill jag främst placera novellen Gud i rampljuset. Innan jag prövar på att närmare analysera dess centrala parti vill jag först dra fram ur en jämnt 50-årig packe Västernorrlands Allehanda L. N:s första publicerade novell, kallad Söndag; enligt författarens egen uppgift »rent självbiografisk».

I dess starkaste avsnitt möter man den 12-årige gossen, som några år senare fick namnet Tomas Lack. Han är ensam en kväll i skogen vid familjens sommarvilla och läser i Johannes Uppenbarelse, då han upplever följande, som framställs som en dröm.

Långt borta började det synas som en svag ljusning. Han sprang mot den, sprang så fort hans ben förmådde bära honom men snubblade gång på gång och tyckte sig ej komma ur fläcken. Men *ljuset tilltog hastigt*, och *ett dån började höras*, som *växte och blev till ett förskräckligt åskväder*. Han vände och ville fly undan detta — det var säkert något förskräckligt, men *han föll* och kände hur det hemska nalkades med växande hastighet, bullret tilltog mer och mer, han kunde ej undgå, det förskräckliga skulle gå över honom, och han skulle då . . . som i en aning, dunkel och knappt förnimbar, tyckte han sig minnas, att denna tanke att dö för att komma till himmelen föresvävat honom någon gång förut . . . men *han var ju i himmelen, o, Gud, nu var det över honom* . . .³ — Vad är det? ropade han och satt upprätt, *hälften i dröm, hälften i vaka*. [— — —]

Hemkommen tänker han »hemligt stolt» på sin underliga »dröm», men han låter ingen få veta vad han erfarit. På natten har han en upplevelse, påminnande om den som skildras i Gud.

Detta avsnitt ur författarens första novell har intressanta beröringspunkter med det tidigare anförda ur novellen Gud. I båda fallen förekommer en ljus- och ljudupplevelse. I Söndag sägs ljuset tillta hastigt, och

³ L. N:s interpunktion.

om ljudförnimmelsen skriver L. N., att det liksom i novellen Gud »växte och blev till ett förskräckligt åskväder». Men det har ännu inte fått den senare och naturligtvis mognare novellens symboliska gestalt av »skyddsängel», liksom »det hemska» ännu inte blivit en skräckgestalt med betar. Om »det förskräckliga» får man ingenting veta, men det moment, som i Söndag tecknas med punkter och tankstreck motsvaras i novellen Gud av orden »stel och sanslös». När det skräckinjagande, som gossen inte kunnat undfly, är över, befinner han sig i ett tillstånd mellan »sömn och vaka».

I Söndag, omedelbart innan »det förskräckliga» kommer över honom, har gossen en lustförnimmelse, känslan av att vara »i himmelen». Därmed får upplevelsen i denna version samma dubbelhet som i novellen Gud: gud — djävul. Upplevelserna i de båda berättelserna är steg för steg parallella.

Båda dessa novellavsnitt kan givetvis betraktas som rena fantasiska spel — med oätkomlig inspirationsgrund. Men jag vill pröva och motivera en annan läsart, som kanske inte är utan intresse och måhända kan leda till en djupare förståelse av L. N:s diktning och utveckling.

De båda novellpassagerna kan nämligen läsas som i allt väsentligt överensstämmande skildringar av epileptiska attacker. Betraktade på detta sätt måste framställningarna ur rent medicinsk-psykologisk synpunkt betecknas som frapperande initierat gjorda. Inte så, att de skulle ge *hela* den *yttre* bilden av en epileptisk attack. Detta vore självfallet vad man minst kunde vänta i sammanhanget. Dostojevskij kunde ge den vid skildringen av furst Mysjkin — han kunde framträda med öppet visir. Men han lydde inte under den grymma lag, som stämplat det sociala särmärket på epileptikerns panna; i epileptikerns egna ögon kan det te sig som ett Kainsmärke.

Av en yttre anfallsbild finns dock några väsentliga drag med i L. N:s skildringar av sina upplevelser. Han känner anfallet närma sig, han faller, han blir stel och sanslös. När han vaknat till, är han omtöcknad; mellan »sömn och vaka».

Den »gud» som kommer till Tomas Lack är ju en djävul med tovtigt hår och förfärliga betar — är inte detta en visuellt laddad och komprimerad symbol för den krampattack som är känd för att bitas?

Men före den kuslige går »skyddsängeln», som spelar upp sitt crescendo-furioso på telefonsträngarna. Vad har L. N. menat med denna bild?

Den epileptiska attacken — såväl petit mal som grand mal — föregås ofta av en varning. Den kan ha ytterst varierande former — den *kan* variera även i det enskilda fallet. Facklitteraturen ger ingående beskrivningar på de mest komplicerade former av anfallsvarning. Det finns en hel speciallitteratur om den inte minst ur diagnostisk synpunkt intressanta epileptiska varningen. En icke ovanlig typ är ljus- eller ljudvarningen, ofta uppträdande som en kombinationsform av ljud- och ljusintryck. — En epileptiker *utan* varje form av anfallsvarning är utsatt för risken av en överrumplande attack. I de fall där varningen förekommer brukar den uppträda konstant och är en sannskyldig *skyddsängel*, som ger bud om demonens ankomst, så att den sjuke kan skydda sig.

När Dostojevskij skildrar sina epileptiska upplevelser i Idioten uppehåller han sig särskilt vid anfallsvarningen och beskriver ingående dess psykiska art. Han skildrar främst och naturligt nog anfallet så att säga

sett inifrån. Skildringen av Tomas Lacks nattliga möte med den skräckinlagande ger — om man läser den som jag föreslagit — en god parallell därvidlag; men det rör sig om olika varningstyper. — Ljus- och ljudvarningarna har ofta ett gemensamt grunddrag: ljuset eller ljudet tycks närma sig den sjuke för att till sist liksom röra vid honom och därmed leda in i själva attacken: krampanfallet eller absensen. Och detta är just vad som skildras i de anförda novellerna; i den äldre utan omskrivningar, i den senare, Gud, insvept i barnskildringens religiösa symbolik.

Ett fall av hörselvarning må återges ur den framstående nevrologen Kinier Wilsons exempelsamling i hans stora handbok i nevrologi: »In one case the aura took the form of a voice at a distance singing 'Roses in Picardy', distinct though faint; gradually coming nearer, the last notes seemed loudest of all; thereafter came a sense of terror, loss of speech and unconsciousness.» (Bortsett från rosorna i Picardie ger ju detta exempel en tydlig parallell till skildringen i novellen Gud.)

Är allt detta en slump? Är det i själva verket något annat som skildras, något som drar sina rötter helt ur diktarfantasiens utan anknytning till den omdiskuterade symtombild som kallas epilepsi? Eller var L. N. behäftad med epilepsi i någon form, var han en av de många som av högst begripliga skäl ansett sig tvungen och lyckats dölja sin sjukdom? Och vad kan detta i så fall ha haft att betyda för hans diktning och utveckling?

Innan jag går att söka svar på frågor som dessa, vill jag något mer syna L. N:s litterära verk från den speciella spaningspunkt jag valt.

Dessförinnan vill jag förutskicka, att den moderna epilepsiforskningen så sent som 1948 funnit anledning till följande observandum: »[— —] even today, psysicians are apt to be content to do no more than divide epileptic patients into two groups: those that have small and those that have large seizures, 'petit mal' and 'grand mal', and there the classification ends, before it has begun.»⁴

I samlingsvolymen Innan vi började (1921) finner man L. N:s mest kända upplevelse av hithörande slag, fast den aldrig placerats i den speciella synvinkel, som linjerats här. Det rör sig om den gången, då författaren på sin fars hustak i Härnösand undfick, vad han själv vill kalla uruppenbarelsen till det som senare blev totalismens harmonilära. Situationen är denna: gossen, som är lika gammal som Tomas Lack i novellen Gud och hans föregångare i Söndag, ligger på ett tak, solljuset sticker honom i ögonen, han skuggar sig med handen.

»Då», skriver L. N., »var det, som om jag träffats av en stöt, vilken bländade mig.» Han berättar så med poetisk visualitet om den blixtnabba, mystiskt färgade *enhetsvision*, som inställde sig, och som han vill göra till totalismens psykologiska urkälla. »Tanken kom så blixtnabbt», skriver han, »och jag såg förloppet så klart *inuti den röda av solskenet upplysta handen*⁵, att jag *torde ha blivit halvt medvetslös*, ty när jag *vaknade till*, skakade jag av vårkylen och tyckte, att jag legat där på taket *i tusen år*.

Och jag var rädd för något, jag visste inte vad. Jag kände mig svävande i luften, och det var med feberaktiga och konvulsiviska händer jag klamrade mig fast vid stegen, då jag kröp ner, hela tiden hjärtängslig att snurras ut i luften.»

⁴ Archives of Neurology and Psychiatry, Chicago 1948, nr 2, s. 107.

⁵ L. N:s kursivering.

Denna erfarenhet upphöjs till »det avgörande momentet» i förf:s liv. Ur den vision av alltets enhet som brände sig fast i hans medvetande, framgick, menar han, den världsbild han döpt till totalismen. Om den psykiska upplevelsen heter det: »den är helt enkelt *jag*⁵, och i tidens fullbordan tvang den mig att skriva; och jag skriver aldrig om annat än om *den*⁵.»

Det är givet att vad som här än kan ligga bakom, så har diktaren broderat och skapat innehållet i bilderna. Men det förtjänar observeras, att den upplevelse L. N. här fäst så stort avseende vid *också* kan läsas som en steg för steg acceptabel teckning av en epileptisk attack. Där finns en poetiskt omskriven anfallsvarning, som till sin kärna tycks ha inneburit ett slags oändlighetsförnimmelse, där finns medvetanderubbning och om-
töcknat följdtilstånd.

L. N. har givit sin artikel den för vårt sammanhang anmärkningsvärda rubriken *Mitt första sammanträffande med mig själv*. I novellen Gud skildrar han sitt första, skakande möte med det fantom, som slår honom »stel och sanslös». De båda skildringarna kan läsas som olika utsnitt ur samma grundupplevelse. Den bekanta, av flera forskare återgivna »takepisoden» gömmer sannolikt ett märkligt vittnesbörd om en för L. N. mycket väsentlig sjukdomsupplevelse — och vad hindrar, att författaren här i barndomserinringens sinnrikt höljande form avsiktligt typifierat och renodlat ett fenomen han med vissa intervaller upplevde hela sitt liv? Vilken form av epilepsi det än rört sig om — genom att placera gossen på ett sluttande hustak har L. N. onekligen på ett enkelt sätt ytterligare dragit läsarnas tankar från något sådant som epilepsi.

Just när L. N. år 1921 skrev sin självdeklaration i Innan vi började, förberedde han sin bok Världsstaden, totalismens kodex, vars epileptoida karaktär jag återkommer till.

I takepisoden är det alltså återigen *gossen* Tomas som skildras. När L. N. berättar om de erfarenheter jag betecknat som epileptiska, är det alltid gossen eller tonåringen som agerar — aldrig den vuxne författaren. Jo — där finns *ett* undantag (vad jag kunnat finna): han relaterar i *Jag reste ut som svensk* — (1932 s. 143) en färsk upplevelse, som han fann egendomlig.

Författaren befinner sig på ett fartyg ute på oceanen, som ligger spegelblank. Han »stirrar ner i ljusspelet, som fartyget glider fram i». Det ger honom plötsligt en »svindlande känsla att känna *smaken, doften av hela jordklotet*» och denna sensation aktiverar ett barndomsminne av likartat innehåll: uppflugan i en kornhässja stoppar han ett havreax i munnen, smaken ger honom en känsla att tugga »friheten, oändligheten», han får svindel och är nära att ramla ner.

Bland »complex auras, inclusive of mental states» anser Kinnier Wilson — för att åter referera till denne naturvetenskapsman — den intressantaste vara den typ, som består av en plötslig, ofta distinkt specialiserad lukt-smak-sensation, kombinerad med ett plötsligt uppdykande, ofta visuellt konturskarpt barndomsminne. (Kinnier Wilson, *Neurology*, II, s. 1476.) — Denna anfallsvarning anses i likhet med andra varningsformer kunna uppträda enstaka och isolerad, som anfallsekivalent. Att L. N. speciellt noterat upplevelsen kan ha sin förklaring i att den haft karak-

⁵ L. N:s kursivering.

tären av något unikt. Detta gäller emellertid inte det psykologiskt centrala momentet: känslan att plötsligt förnimma »hela jordklotet», »friheten, oändligheten» — formuleringarna växlar.

Den situation som gav upphov till de egenartade sensationerna för-tjänar uppmärksamhet: L. N. »stirrar ner i *ljusspelet*, som fartyget glider fram i». För endast några få år sedan upptäcktes, att s. k. »flickering light», dvs. fladderljus, kan utlösa epileptiska symtom hos den mottaglige; att skarpt solljus kan ha samma effekt var känt långt dessförinnan.

I sin charmfulla självbiografi och loggbok *Denna flugiga värld* (1939) återger L. N. minnen från barndoms- och uppväxtåren med förbluffande autenticitet, vilket givetvis inte utesluter okontrollerbara efterhandsretuscher. En episod från 1897 lyder (s. 128 f.):

Det var en underbar, solig, hög, lätt förhöstdag, och jag kommer in i ett av rummen, där en djupröd tulpan stod ensam för sig själv i en kruka, omvirad med grönt gauffrerat papper. Som jag såg denna tulpan, *blev jag som träffad av blixten. Det var som om hela världsalltet varit samlat i denna röda tulpan, jag fick så häftig svindel, att jag höll på att falla omkull*, men sen fylldes jag av en glädje — märk, icke lycka, nej, glädje, upptäckarglädje — som för mig lyfte hela dagen högt över det vanliga livet, och den dröjde länge kvar. Det var därför jag ännu, efter 42 år, minns denna dag fullkomligt tydligt.

Victor Svanberg har i en briljant Nordström-essä (Samarbetets diktare, *Tiden* 1942) fäst uppmärksamheten på denna och liknande upplevelser, som L. N. relaterat, och framhållit deras religiöst mystiska karaktär.

Den chockartade upplevelsen har i allt karaktären av en epileptisk attack. Känslan att uppleva »hela världsalltet» i en blixtrande, tidlös sekund ligger i själva verket i linje med en välkänd varningsförnimmelse av »evighet» och »sammansmältning med allt». Denna känsla har förklarats bero på en rubbning av tidsmedvetandet i samband med anfallsvarningen. Om denna typ av varning skriver Kinnier Wilson bl. a.: »it so transcends reality that the subject feels he is quivering on the brink of the unknown».

Det är denna mystiska upplevelse man återfinner i Dostojevskis beskrivning av sin anfallsvarning i *Idioten*. Ögonblicken före anfallen ger furst Mysjkin en sensation »av harmoni och skönhet», av »en oanad och förut otänkbar känsla av fullhet, måttfullhet, försoning och extatiskt, andäktigt sammansmältande med livets högsta syntes». — Man möter samma grundupplevelse i flera av L. N:s skildringar av just sådana erfarenheter, vilka jag betecknat som epileptiska anfallsvarningar. Frågan är, om inte just denna hisnande känsla av tidlöshet, av evigheten överblickad och innesluten i ett ögonblick kan ha bildat den psykologiska kärnan i L. N:s varning.

Om den nyss berörda situationen och andra likartade, som L. N. skildrat på ungefär samma sätt vis à vis de fysiska och psykiska verkningarna, har den framstående epilepsispecialisten, överläkaren Ruben Almqvist, i brev till mig yttrat, att de »genomgående äro av den karakteristiska typ, som hos vissa personer kunna provocera en epileptisk attack».

L. N. talar i *Denna flugiga värld* om »allt detta, som gång efter annan på samma mystiska sätt genomströmmade mig» och menar, att de intensiva och i grunden *ensartade* upplevelserna haft konstnärligt inspirerande betydelse. De drev honom först att måla: »det var detta mystiska något jag

ville ha fram», skriver han. I annat sammanhang har han, som vi nyss sett, med de egenartade inre erfarenheter, vilka här tolkats som epileptiska varningsfenomen, förknippat den mystiska enhetsvision, som faktiskt är mittpunkten i totalismen; författarens envisa försök att rationalisera och filosofiskt motivera denna grundupplevelse ledde som bekant till besynnerliga resultat.

I ett otryckt, hänsynslöst självbiografiskt manuskript (Unga människor), avslutat 1903, talar förf. om »sina anfall». Han skriver där:

»En frostig och dyster förmiddag någon gång i mitten av november låg han hemma från skolan, *söndertrasad av ett av sina anfall* och sökte att arbeta sig fram i Spencers »Grunderna för etiken [— — —].»

Tyvärr får man inte besked om anfallens art. Att det stora epileptiska anfallet — i motsats till det hysteriska — medför känslan att vara rådbräkad är välbekant. — L. N. var frånvarande från skolan en tid i slutet av den hösttermin som direkt anges i manuskriptet. I ett brev, skrivet kort efter sjukdomsperioden, uppger han som dess orsak att han förläst sig, »sofvit för litet och — kanske left för mycket». Sprit och överansträngning har orsakat sjukmånaden — det framgår av brevet. Att just dessa faktorer sänker tröskeln för de epileptiska ansättningarna anses vara ett faktum. Strax efter de nyss citerade raderna om »anfall» skriver L. N. att »hela detta sista år hade för honom varit en vindeltrappa ner i hans *mörka källrar* [— — —]». Författaren åsyftar 1899—1900. Därmed tidsplaceras »anfallen» omedelbart efter de »mystiska» upplevelser, som relateras i Denna flugiga värld.

I flera sammanhang talar L. N. om sin »personlighetsklyvning», men han ger aldrig besked om vad han menar. Örjan Lindberger har i en uppsats om rötterna till L. N:s totalism (i Till Axel Gjöres, 1949) tagit upp ett av L. N:s uttalanden på denna punkt och med rätta framhållit, att denne »starkt och förhållandevis tidigt upplevat en känsla av klyvnad i sitt väsen». Vid ett försök (i På stället marsch — upprott!) att härleda sin »personlighetsklyvning» laborerar L. N. på ett kringgående sätt med symboler: »det svarta London» kontrasteras mot »det ljusa Härnösand»; han är kliven — han tillhör dem båda. L. N:s mor var engelska. Inom familjen var det väl känt, att hennes far en tid varit sinnessjuk. Författarens far var ett med Härnösand-Öbacka. När nu L. N. skriver, att »något nytt, mörkt bröt in» i hans liv (1895) och »det svarta London» får symbolisera detta, låter det tänka sig, att L. N. i själva verket talar om samma sak som i den till samma tidpunkt förlagda novellen Gud. Där har »det nya mörka» personifierats i en mörkrets skräckgestalt, som slår Tomas Lack »stel och sanslös». Eller för att ta den tredje symbolen: åskvädret i Söndag, som skildrar ungefär samma tid. Där antyds också författarens egen attityd till det skakande nya han upplever, här tolkat som ett epileptiskt anfall: han tänker på det — »hemligt stolt»; men han berättar det för ingen. Eller den fjärde: den svarta buteljorkaren, som stiger ur underjorden. I citatet ovan talar ju författaren också om sina »mörka källrar». — L. N:s »personlighetsklyvning» var — som vi skall se — sannolikt av mycket reell och påtaglig art.

Har L. N. någonstans i sin diktning direkt skildrat ett epileptiskt anfall utan slöjor? I ett enda fall har han gjort det, nämligen i novellen Lumpsamblaren i boken med detta namn (1910). Där finner man en

yttre bild i bittra färger av samma motiv, som — efter här föreslagen läsart — återfinns i sin *inre*, subjektiva framtoning i den konstnärligt ojämförligt överlägsna novellen Gud. Det är självfallet inte bilden av sig själv författaren manar fram på scenen i den bretagneska fiskarkrog, där Lump-samlarnovellen spelar.

Lumpsamlaren står i novellens centrum; han inleder f. ö. boken redan på omslagsteckningen. Han är en vagabonderande, förfallen existens. Författaren samtalar med honom — »men», skriver han, »han hade som en kramp i käkarna, och när han pratat en stund började även jag ana en känsla av kramp». En morgon står förf., novellens jag, och ser ut genom fönstret, när lumpsamlaren ramlar av stolen. »Är han redan full!» tänkte jag. [— — —] Men när jag såg närmare på honom, märkte jag, att han började rycka med benen och dra dem upp under sig; [— — —]. Vilken underlig lumpsamlare!» Författaren är den ende som ögonblickligen vet, vad situationen innebär och fordrar:

»Värdshusvärdinnan slog samman händerna och ryggade och skrek: 'Oh, mon dieu! Mon dieu! Il va mourir.'»

»En sked!» sade jag, och hon gapade på mig. »En sked, för tusan», sade jag häftigt. — Men då märkte jag, att jag talade svenska; och jag upprepade orden något lugnare på franska.» — En gammal man kommer med en förklaring: »Det är kolröken, som gjort honom sjuk!» — »Nej, min vän», sade jag, »det är icke kolröken, utan det är ett epileptiskt anfall.»

Berättelsen kretsar kring lumpsamlaren, men slutvinjetten drar blickarna till författaren själv med orden: »[— — —] luften var inte längre fylld av skaparens lycksalighet; med brännande hud och skälvande nerver strövade jag hem, rullade mig i filter, och där somnade jag från alltsammans, en lumpsamlare, som sannerligen inte hade mindre smörja att samla än den andre». ⁶

L. N. ser alltså lumpsamlaren i sig själv — hans lump är de människor han som diktare skall skildra; men han identifierar sig dock på ett halvt beslöjat sätt med epileptikern; han drar sig undan till ensamheten »med skälvande nerver».

Novellen skrevs 1909, när författaren stod inför ett avgörande steg: giftermålet. Epilepsi, som härrör av övervägande inre orsaker, är äktenskapshinder enligt en olycklig och av specialisterna allt kraftigare bekämpad lag från 1700-talet, för vilken ärftlighetssynpunkter spelat huvudrollen. Lagen avkräver alltså varje svensk medborgare, som ämnar gifta sig, en försäkran på heder och samvete, att han (hon) inte lider av könsjukdom i smittsamt skede eller »fallandesot» — den folkliga, grovt onyanserade beteckningen för epilepsi. Den officiella kombinationen könssjukdom-epilepsi torde ha haft ett negativt inflytande på den allmänna uppfattningen av epilepsierna.

En överblick av det litterära materialet, som här belysts med några exempel, ger vid handen, att L. N. i sin diktning skapat intensiva skildringar av sådana fysiska och psykiska upplevelser, som alldeles avgjort

⁶ Som ett kuriosum kan nämnas att en av novellerna i *Borgare* heter *Skeden*, och där låter författaren kvinnan kasta en sked i ansiktet på hans alter ego — den blir symbolen på hans känsla av att hon föraktar honom. Hela förloppet utlöses intressant nog av tanken att sätta barn till världen.

kan läsas som detaljerade, lätt beslöjade beskrivningar av epileptiska attacker, sedda inifrån, varvid självfallet anfallsvarningen intar huvudplatsen; men heller inte utan centrala yttre tecken. »Det är», som dr Ruben Almqvist haft vänligheten meddela mig efter granskning av en utförligare framställning, som ligger till grund för denna artikel, »det är nästan säkert, att det bakom detta ligger en upplevelse, som påtvingats honom av ett sjukligt förlopp och *icke* har sin upprinnelse endast i litterärt fantiserande». Han tillägger som helhetsomdöme: »diagnosen epilepsi ligger nära till hands, och jag tror den är riktig». Längre torde inte en medicinsk expert kunna sträcka sig, när diagnosen måste grundas endast på brev, litterärt material och biografiska efterhandsdata. Av dessa senare vill jag nu nämna några.

En L. N:s vän och läkare i många år har meddelat, att en av L. N:s yngre bröder i sin ungdom upprepade gånger sökte hans hjälp för epileptiska medvetanderubningar av s. k. petit-mal-typ; han besvärades i sitt arbete av de för denna epilepsiform typiska absenserna. Då läkaren inte själv såg några av hans föregivna attacker, ansåg han sig naturligtvis inte kunna fastslå diagnosen epilepsi med petit-maux. Här finns ändå en möjlighet att epilepsi förekommit i familjen.

Man måste göra den reflexionen, att de avsnitt av L. N:s författarskap som här analyserats, kunde grunda sig på en identifikation med broderns upplevelser. I så fall uppstode emellertid den unika konsekvensen, att dikteren L. N. i brist på egna erfarenheter lånat av brodern, placerat dennes inre epileptiska upplevelser som hjärtpunkten i sin egen hjärtesak: totalismen — och förklarar: detta »är helt enkelt jag» (takepisoden). Är det rimligt?

Viktigt är att L. N. enligt egen — dock hittills obestyrkt — uppgift hade *nervfeber* vårterminen 1895, alltså i 13-årsåldern. Ett faktum är, att han från den 25 april denna termin var frånvarande från skolan och sommaren 1895 måste skickas bort för rekreation hos en anhörig på ångermanländska landsbygden. — Nervfeber är en relativt vanlig epilepsiutlösande faktor, verksam, som man tror, under vissa konstitutionella betingelser. Tomas Lacks oförgätliga, skräckfyllda möte med skyddsängeln och det primitiva vidundret med betarna i novellen Gud är förlagt just till den tidpunkt, då författaren säger sig ha drabbats av nervfeber; alltså till den tid, då »något nytt, mörkt bröt in» i hans liv, »symboliserande sig i det mörka London» och ledande till känslan av »personlighetsklyvning».

Här vore kanske möjligt att rekonstruera en sjukhistoria; redan i det nu förebragta materialet skymtar man en genetisk kontur. Men denna uppgift passar bättre för annat forum och annan penna.

Den nyssnämnde läkaren, som emellertid själv inte är psykiater, har under våra många långa samtal berättat om sina iakttagelser av L. N:s krampattacker — ty sådana förekom vid upprepade tillfällen under deras flitiga samvaro tiden 1906—1908. De bevittnades — med ett undantag — av läkaren ensam, och deras utseende kom honom att starkt misstänka en epilepsi; men han »kan ej finna säkra stöd för att L. N. var epileptiker». L. N:s anfall betecknade han som hysteriska.

Attackerna satte in plötsligt, L. N. störtade i golvet — de gånger han inte redan lagt sig på vännen-läkarens dyscha. Han skadade sig vederligen aldrig i fallet. Detta ansåg läkaren tala *emot* epilepsi, men det

är väl i själva verket vad man kan vänta, när det gäller en epileptiker med anfallsvarning. De var korta, häftiga, fradgande, varade högst en till två minuter. L. N. var påfallande *generad* efteråt (»han skämdes som en hund»). Medvetlöshet kan mycket väl ha varit med i spelet varje gång, men någon undersökning företogs aldrig på den punkten. Denna anfallstyp verkar *på beskrivningen* enligt expertisen »otvetydigt epileptisk» (Almqvist). Kvar står det källkritiska frågetecknet för själva beskrivningens pålitlighet — här likaväl som vid allt annat intervjumaterial, grundat på minnen.

Ur L. N:s biografi skall jag — förutom det faktum att han hela sitt liv åt stora mängder av sådana medikamenter, som brukar ordineras epileptiker — nämna den kris, som drabbade honom 1914 efter en föredragsresa till Finland, ansträngande genom undermått av sömn och övermått av sprit. Den epileptiska känsligheten för alkohol och nattvak, är, som jag redan nämnt, välkänd. L. N. varnades tidigt av psykiatern Jakob Billström, som betecknade spriten som ett »utomordentligt farligt gift» för honom. Några dagar efter hemkomsten från Finland avvek författaren till synes utan orsak hemifrån ett par dygn, reste bl. a. till Uppsala, återkom i mycket förvirrat tillstånd och genomgick en svår tid av depression med religiösa delirier etc. I ett brev till sin vän och mecenat konsul John Ekman skriver han kort efter krisperioden, att han nu blivit fullt klar på sin konstitution och att »det börjat bli allvar i leken, och nu skall jag bygga *min* fabrik liksom du byggt din». Själv har L. N. intimt förknippat denna sjukperiod med totalismens definitiva genombrott i sitt författarskap. Han har också (i brev till Giovanni Lindeberg) kallat novellen *Altius* (Idyller från konungariket Öbacka, 1916) ett koncentrat av krisen 1914.

Novellen, som är tidsplacerad till 1901—1902, löper fram över en rad ensartade personliga upplevelser, mer eller mindre dramatiskt tecknade, t. ex.: »Då blixtrade det till i hans inre, och så försvann allting för honom, han sjönk ihop och orkade inte mer.» Själva kulmen utspelas i Uppsala under en ensam promenad utåt slätten:

Altius känner som alla andra begynnande helgon hela världen med himmel och stjärnor och jordklot trycka på sitt hjärta. Han ser på marken, och *innan han vet ordet av, har han störtat omkull*, slagit händerna för ansiktet och viskat [— — —]. En känsla av salighet, av liv, av frihet uppfyller *Altius*. [— — —] Han känner, att det första mötet med *något visst* är slut *för denna gång*, han stiger upp, borstar av sig markens spår och går tillbaka in i staden.

Och när han beträder gatorna och människovimlet, föraktar han alla.

Här kan vi mycket väl ha att göra med en snabbt överglidande skildring av en epileptisk attack.

Dylika mer eller mindre abrupta avvikelser hemifrån, föregångna av en eller ett par dagars oro, spänning och rastlöshet bildar en obruten kedja genom L. N:s liv. Speciellt under december—januari talade han — utan närmare förklaring — om att han »hade sin djävul». Det ligger nära till hands att tänka på den gud, som visar sig vara en djävul i novellen *Gud*. I detta sammanhang bör också nämnas hans särskilt under angivna tid återkommande ligg-dagar, som med åren väckte undran och tycktes sakna anledning. (Dessa biografiska upplysningar och otaliga andra har författarinnan Marika Stiernstedt med vidsynt beredvillighet lämnat mig.) Alkoholmissbruk har nämnts som tänkbar förklaring — men man bör ha

i tanken, att de epileptiska ansättningarna i vissa fall omger sig med ett momentant alkoholbegär.

Mycket tyder på, att L. N. haft en form av epilepsi med tämligen långa anfallsintervaller, och att han inte endast haft anfallsvarning med kort varsel (aura) utan även med s. k. prodrom, dvs. en varning med längre, t. ex. en eller ett par dagars varsel, ofta yttrande sig i ett stereotyp, tilltagande oros- och spänningstillstånd och starkt behov av isolering.

Kinnier Wilson nämner, att förhelligade fall gör statistiken över epilepsin världen runt osäker. Det är väl rimligt, att de framgångsrikt dolda fallen främst står att finna bland epileptiker med tydlig, icke alltför kortfristig anfallsvarning.

Prodromen och auran bildar den ansattes främsta skydd mot skada och insyn. Mot denna bakgrund läser man med andra ögon om Tomas Lacks skyddsängel, som spelade för att mottaga en mörkrets gud, honom som är i »morbus sacer», den heliga sjukdomen; eller »morbus divinus», den gudomliga, som är ett annat av epilepsins klassiska och mysticerande binamn.

För diktaren L. N., som var full av tro och syner, bör det, tycker man, ha legat nära till hands att ikläda sina epileptiska upplevelser sagans osynlighetsmössa och anknyta sin barnberättelse till den urgamla, övertroende uppfattningen av »fallandesjukan» och kalla varningen för en skyddsängel, som spelar harpa på telefonsträngarna, och själva attacken för Gud; guden som är en primitiv gestalt direkt ur sagans skräck-kammare. Det harmonierar med hans sällsynt bildskapande fantasi och dragning till en mystisk religiositet.

*

Om L. N. bar på någon form av epilepsi, som han ansåg sig tvungen att dölja för sin nästa, vilka konsekvenser får detta för förståelsen av hans verk och utveckling?

Det är givetvis vanskligt att isolera en frågeställning som denna ur sitt större sammanhang; att ur den komplicerade mosaik som diktarpersonligheten utgör, bryta ut ett inlock och fråga: vad betyder detta för det hela? Den enstaka synpunkten får inte överbetonas. Men å andra sidan får man inte lämna ur sikte, att epilepsin är en komplicerad sjukdom (symtomkomplex), som kan signalera väsentliga och djupt ingripande personlighetsdrag. I varje fall må synpunkten ta plats i den stora ekvationen — omgärdad av de reservationer, som ännu är psykiatrins egna.

Som den föregående analysen försökt klargöra, kan vissa intensivt personliga motiv hos L. N. analyseras med djupare intresse mot bakgrunden av den litteraturpsykologiskt sett mycket intressanta epilepsiform, vi sannolikt har att skaffa med här. En novell som Gud får en gripande personlig *äkthet*. Den låter en — om vi begränsar oss till den och tillämpar den här föreslagna läsarten — på ett överraskande sätt blicka rakt in i diktarens innersta hjärta. Den blir också — enligt min mening — prov på ett mänskligt dokument och konstverk som vinner i kraft och djupnar i intresse, om den rent estetiska analysen kompletteras med insyn i den bakomliggande inspirationssfären: konstverket blir väsentligare, större, tycks det mig; därmed också dess skapare. Redan ett sådant resultat är god legitimation för en biografisk studie som denna.

Ur rent psykologisk synpunkt är det frestande att se ett samband mellan den nordströmska totalismens innersta nerv: enhetsvisionen, och de ingripande psykiska upplevelser, som här i anslutning till ett känt fenomen analyserats som gemensam komponent i epileptiska varnings-förnimmelser: stereotyp återkommande, hänryckande sensationer av »världsalltet», samlat i en röd tulpan; »hela jordklotet» i en smak- och luktförnimmelse; alltets enhet, mikrokosmiskt förtätad i en solupplyst hand etc. Själv har ju L. N. knutit till sambandet utan att darra på handen: totalismen är »helt enkelt jag». Den totalistiska religionens yttersta mål är av »andlig» art: mänskligheten *ett* enda medvetande, *en* själ, vars oändlighetsförnimmelse vuxit till en ändlös kulmen av hel gemenskap med »alltet», med Gud.

Det är märkligt, att denna religiöst-mystiskt präglade enhetsvision finns uttryckt redan i författarens gymnasistdiktning 1901: han ser för sin själ en kvinnoskepnad, »ur hennes ögon strålar en eld», »ur hennes mun tonar en stilla högtidlig sång», »och hon växer, och hon växer i oändlighet»; jorden är hennes fotfäste, men hon växer in i stjärnerymderna. Denna kosmiska änglaskepnad i Apokalypsens anda är *mänskligheten*: »O, kvinna, jag älskar dig, du som är mänskligheten.»

Det är mycket sannolikt, att denna prosalyriska dikt, publicerad våren 1901, tillkommit kort efter eller i samband med den sjukperiod i november 1900, till vilken L. N. förlägger »ett av sina anfall» (Unga människor, 1903).

En omständighet som epilepsiforskaren Carl Henry Alström mycket starkt understryker i sitt arbete A Study of Epilepsy in its Clinical, Social and Genetic Aspects (1950) är det nevroteriserande tryck som vårt lands lagstiftning om epileptiker medför för de utsatta. En epileptiker är — allmänt talat — på ett upprörande sätt i vår lag stämplad socialt mindervärdig. Är det en slump, att L. N. i sin diktning med åren alltmer *hävdade sitt sociala värde* genom ett enormt författarskap, där han framträder som den socialt aktive, »den världsverksamme» — för att bruka hans egen term — och detta på ett sätt som saknar motsvarighet i vårt lands litterära historia? Med avsiktligt bortseende från andra biografiska data (t. ex. konkursupplevelserna 1895—1897) renodlar jag här den anlagda synpunkten.

Omständlighet, »tjatighet» och tendens till tanke- och känslomässig fasthakning utmärker i växlande grad många epileptiker. I många fall har man kunnat iakttaga, hur denna s. k. perseverationstendens på ett alldeles påfallande sätt börjat framträda efter det första epileptiska anfallet för att i vissa fall förvärras successivt, i andra dröja kvar på ett visst, individuellt varierande utvecklingsstadium. Man talar då om en »epileptisk personlighetsförändring», som sedan allt framgent gör sig gällande, sammanflätad med den ursprungliga personlighetens särdrag. Detta skulle kunna förklara, att man hos en epileptiker med ett livligt, rörligt, explosivt temperament ideligen kan möta det rakt motsatta draget av utpräglat pedanteri, omständlighet och klistrig vidhäftning. Det senare draget anses vara det oftast förekommande och mest karakteristiska hos »personlighetsförändrade» epileptiker.

Om man granskar L. N:s väldiga produktion ur denna speciella synvinkel, finner man en genomgående och utomordentligt iögonfallande kontrast mellan å ena sidan den snabba, koncisa, pregnantanta realisten och karikatyristen med det skarpa målarögat och det ofta fina poetiska gehöret,

å andra sidan den långrandigt och entonigt omtagande, segt och omständligt utredande kansliskribenten, som särskilt i den diffust funderande boken *Världsstaden* (1923) övergår i det mycket starkt påfrestande. Bök betecknade denna bok som ett verk av en förvirrad. I *Resa kring svenska parnassen* framhåller han på tal om *Fyrskippet* (1922), L. N:s första totalistiska fältstudie, dess »tröttande och programmatiska omständlighet». Ett skönlitterärt exempel på den segt omständliga sidan i L. N:s diktarpersonlighet ger novellen *Det eviga ljuset* (*Historier*, 1926), som med långsamt roterande, malande monotoni ältar konkursmotivet. Ett faktum är att denna novell om den nordströmska konkursen också var ett stycke ur författarens privata konversation. Det är bekräftat från skilda håll, att L. N. »kunde i det oändliga gå runt runt ett problem, en tes» (Marika Stiernstedt).

Vid den tiden då *Världsstaden* skrevs hade L. N. en serie oförklarade sjukdomsattacker, som ideligen och i korta etapper band honom vid sängen i det tillbommade rummet i Djurholmsvillan. Han skyllde gärna på hjärtattacker — då liksom alltid, både förr och senare — men han hade enligt flera läkare aldrig hjärtfel. Bokens egendomliga karaktär blir fullt begriplig, om den betraktas som frukten av tidsbegränsade tillstånd av abnormt stegrad och överhandtagande epileptisk perseveration.

Även denna psykologiska ingrediens i den epileptiska symtombilden återfinns hos Dostojevski, som upprepade gånger talar om »den särskilda idé» som förföljer honom envist liksom »ett idiotiskt musikaliskt motiv», när tiden för ett anfall närmar sig (*Idioten*).

Det vetenskapliga studiet av epilepsins psykologi har ännu inte nått därhän, att man med någon visshet kan uttala sig om sambandet mellan epilepsi och idémässig fasthakning på livslång sikt. Den som ändå ger sig tid att ur denna synpunkt studera L. N:s femtital volymer finner i kärnan av hans totalism en monoton upprepning av ett mycket begränsat, känslobetingat tankemotiv, som ger ett intryck av hopplös fasthakning — en perseveration av jätteformat.

De båda tendenserna — rörlighet och fasthakning — uppträder sida vid sida på många, många av L. N:s otaliga teckningar och akvareller, ibland på ett utomordentligt påfallande sätt, som ger dem en specifik karaktär.

Här öppnar sig utsikten att tränga djupare i dikten genom studier i författarens bildkonst. Kanske kunde man på den vägen nå en rent estetiskt brukbar värdering av valör och funktion hos t. ex. färger och symboler i L. N:s diktning. Jag har redan snuddat vid hans estetiska tillämpning i bild och ord av motljuset och dess samband med förf:s reaktioner på ljusimpulser. Den epileptiska dragningen till vissa färger är bekant; speciellt spelar rött och blått stor roll, starka effekter övehuvudtaget. När Yngve Berg recenserade L. N:s utställning av sina prestationer som tecknare och målare 1932 (*Galerie moderne*), skrev han bl. a.: »[— — —] han har bemålat bilderna med sin färglädas grannaste anilintuscher, så att till och med Isaac Grünewald, som skrivit katalogens förord, komplimenterar honom för »brinnande himlar», »sprakande färgträd», »glödande moln», »flammande träd», etc., vilket osökt för tanken på Bruno Liljefors karaktistik av Grünewalds eget måleri som »pyroteknik» (*Dagens Nyheter* 10.11.1932). — Målarens kärlek till förlösande effekter hör ihop med diktarens karikaturlust.

Man skymtar också möjligheten av en mer konstitutionspsykologiskt inställd litteraturanlys på bredare bas, kanske brukbar och givande som komplement till andra, mera upptrampade metodiska vägar.

Men här börjar frågetecknen växa tätt. Låt mig summera!

L. N:s diktning innehåller passager, vilka kan läsas som initierade, konstnärliga skildringar av epileptiska attacker med accentuerade varningar (prodrom, aura), innefattande en förnimmelse av oändlighet, uttolkad i mystiskt-religiös riktning. Han skildrar sig själv i vissa distinkt angivna situationer och uppger sig i dessa ha reagerat så, som en viss kategori av epileptiker gör. Han har haft av en läkare bevitnade anfall, vilka på beskrivningen betecknats som otvetydigt epileptiska. På grundval av det litterära och biografiska materialet säger sig en framstående medicinsk expert tro, att diagnosen epilepsi är riktig. — Mot denna bakgrund har jag antytt nya möjligheter att bättre förstå diktaren och drömmaren L. N:s verk och utveckling.
